

Р. В. Войтович,
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри державної служби та кадрової політики,
Національна академія державного управління
при Президенті України

МЕТОДОЛОГІЯ ПОБУДОВИ СИЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У межах статті здійснено аналіз методології побудови сильної держави в контексті пострадянського та європейського досвіду, розроблено чіткі критерії та параметри розуміння її функціонального змісту з огляду на відповідні національні традиції, охарактеризовано основні аспекти, які слугують посиленню ролі та ресурсного потенціалу побудови сильної держави, розмежовано зміст понять «ефективна держава», «сильна держава», «сервісна держава», показано відмінність між сильною та силовою державою, ідентифіковано сталі тенденції побудови сильної держави та історичні особливості утвердження державності на пострадянському просторі, розроблено концепцію «позитивної матриці» побудови сильної держави, базовану на ефективній моделі демократичного управління.

Ключові слова: сильна держава, силова держава, сервісна держава, ефективна держава, сильна державність, сильне громадянське суспільство, позитивна матриця, моделі демократичного управління.

R. V. Voitovich,

Doctor of Science, Professor, The Head of the Public service and Personnel policy Department of the National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine

THE METHODOLOGY OF BUILDING A STRONG STATE: THE POST-SOVIET AND EUROPEAN EXPERIENCE

This article analyzes the methodology of building a strong state in the context of post-Soviet and European experience, developed clear criteria and parameters of understanding its functional content within the respective national traditions, describes the main aspects that serve the role and resource potential of building a strong state, delineated meaning of «effective state», «strong state», «service state» shows the difference between strong and power state, identified trends steel building strong state and historical features of the establishment of statehood in the post, the concept of «positive matrix» of building a strong state based on a model of effective democratic governance.

Key words: strong state, power state, service state, effective government, strong state, strong civil society, positive matrix model of democratic governance.

Р. В. Войтович,

доктор наук государственного управления, профессор, заведующая кафедрой государственной службы и кадровой политики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

МЕТОДОЛОГІЯ ПОСТРОЕНИЯ СИЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА: ПОСТСОВЕТСКИЙ И ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ

В рамках статьи осуществлен анализ методологии построения сильного государства в контексте постсоветского и европейского опыта, разработаны четкие критерии и параметры понимания его функционального содержания с учетом соответствующих национальных традиций, охарактеризованы основные аспекты, которые служат усилению роли и ресурсного потенциала построения сильного государства, разграничено содержание понятий «эффективное государство», «сильное государство», «сервисное государство», показано различие между сильным и силовым государством, идентифицированы устойчивые тенденции построения сильного государства, а также исторические особенности формирования государственности на постсоветском пространстве, разработана концепция «позитивной матрицы» построения сильного государства, базирующаяся на эффективной модели демократического управления.

Ключевые слова: сильное государство, силовое государство, сервисное государство, эффективное государство, сильная государственность, сильное гражданское общество, положительная матрица, модели демократического управления.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. При розробці сучасної технократичної моделі побудови сильної держави надзвичайно важливим питанням є визначення чітких критеріїв та відповідних параметрів розуміння її функціонального змісту, адже в межах

кожної національної традиції державного будівництва вони є відмінними і методологічно не системними. Це стосується не лише держав пострадянського простору, а й демократично розвинених держав, які наполегливо намагаються поширювати свої принципи побудови сильної держави, що досить часто виявляються формальними і мето-

дологічно декларативними та успішно маскуються під загальновизнані демократичні стандарти. А останні, як відомо, не завжди сприяють реалізації ефективної технології побудови сильної держави, тому перед лідерами держав концептуально постає питання: побудувати сильну державу без демократії чи демократичну, замасковану під сильну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі методологічні аспекти проблеми побудови сильної держави були предметом окремого аналізу в працях учених майже кожного історичного періоду з часів виникнення полісів до утвердження постмодерної держави, серед яких Платон, Аристотель, Н.Макіавеллі, Д.Локк, Т.Гоббс, Ж-Ж.Руссо, І.Кант, Г.Гегель, К.Поппер, Е.Тоффлер, М.Крозієр, Ф.Фукуяма та ін. Переважна більшість із них під сильною державою розуміла «ефективну, повноцінну, авторитетну та впевнену в собі державу, яка чітко виконує всі свої функції і успішно реалізує своє соціальне призначення» [1]. У контексті сучасних дослідницьких підходів змінилася сама методологія підходу до аналізу функціонального призначення сильної держави, в результаті чого вона розглядається як організаційно-правова інституція, позбавлена демократичних традицій і технологій врядування, базується на командно-адміністративних принципах управління, являючи собою бюрократичний арсенал обмеження життєдіяльності суспільства.

Незважаючи на певну розробленість досліджуваної проблематики, й досі методологічно завершеної концепції побудови сильної держави в межах світової теоретичної думки не існує. Більшість дослідників акцентує увагу на розробленні певних теоретичних моделей потенціалу побудови сильної держави в сучасних умовах суспільного розвитку, серед яких – укріплення державності, посилення публічної влади, оптимізація форм державного управління, синхронізація інтересів держави та суспільства.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є здійснення аналізу методології побудови сильної держави в контексті пострадянського та європейського досвіду. Досягнення мети зумовлює необхідність вирішення відповідних завдань, а саме: розробити чіткі критерії та параметри розуміння функціонального змісту сильної держави в межах відповідних національних традицій, охарактеризувати основні аспекти, які слугують посиленню ролі та ресурсного потенціалу побудови сильної держави, розмежувати зміст понять «ефективна держава», «сильна держава», «сервісна держава», вказати на відмінність між сильною та силовою державою, ідентифікувати сталі тенденції побудови сильної держави та історичні особливості

утвердження державності на пострадянському просторі, розробити концепцію «позитивної матриці» побудови сильної держави, що базується на ефективній моделі демократичного управління.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Особливий інтерес у межах статті становить визначення базових критеріїв, які покладені в основу розробки методології побудови сильної держави на пострадянському, європейському просторах, а також у США.

Першочерговим питанням при побудові сильної держави є подолання слабкості держави, яка проявляється через відсутність вертикальної керованості, що, передусім, потребує посилення ролі та інституціоналізації її ресурсного потенціалу. В межах пострадянської практики побудова сильних держав традиційно характеризується обмеженням демократії, запровадженням практик тотального управління, не здатного забезпечити ефективний розвиток, легітимністю адміністративного контролю, упорядкованістю відносин між державою та громадянином та політичною стабільністю. В результаті цього чіткі методологічні принципи, які вочевидь мають бути покладені в основу побудови сильної держави, виявляються делегітимованими. Тим самим підміняються критерії побудови такої моделі держави, оскільки «сильна влада» та «сильний політичний режим» виступають базовими інструментами легітимізації сильної держави. Більше того, пострадянські практики побудови сильної держави базують свою технологію на утвердженні сильного політичного режиму та силовому підпорядкуванні суспільства інтересам держави. В цьому якраз і полягає принципова відмінність методології побудови сильної держави на пострадянському та європейському просторі, де акцент ставиться передусім на необхідності налагодження ефективної взаємодії влади із громадськістю як базового імперативу посилення потенціалу держави. Варто зазначити, що на пострадянському просторі поняття сильної держави ототожнюється з поняттям ефективної держави, здатної гарантувати громадянам стабільність, досягнути якої можливо лише спираючись на сильний політичний режим. Однак така концепція побудови сильної держави також може містити певні методологічні суперечності, які передусім перебувають в площині персоніфікації діяльності політичних лідерів, пов'язаної з тим, чи може слабкий політичний лідер забезпечити побудову сильної держави, функціональну дієвість її інституційних структур. Така функціональна дієвість, на нашу думку, залежить від чіткого розуміння змісту національних інтересів, обґрунтування потреби про-

писати їх на рівні державної ідеології, що безпосередньо дасть змогу конкретизувати зовнішньополітичний та зовнішньоекономічний курс, який посилить геополітичну могутність держави у світі.

Слід особливо наголосити на тому, що визначальним критерієм побудови сильної держави є запровадження практики комунікування влади та суспільства, що має сприяти підвищенню протестного потенціалу суспільства, а це, у свою чергу, посилить підзвітність влади, укріпить потенціал сильної держави. Велику роль у посиленні процесів комунікування як інструменту побудови сильної держави відіграють також політичні партії, які мають виконувати репрезентаційну функцію. Підвищення політичної відповідальності та посилення політичної конкуренції також є необхідними складовими, які слід враховувати, розробляючи методологію побудови сильної держави. Важливим параметром побудови сильної держави є її правовий статус. З огляду на це сильна правова держава можлива лише на основі практики активної участі громадян у творенні та реалізації державної політики, що забезпечить її відкритість та прозорість.

Зовсім інша практика побудови сильної держави характерна для європейського світу, де важливим інструментом утвердження такої моделі держави є технологія впливу закону. В результаті цього сильна держава, на думку європейських учених, базується на таких критеріях, як: «суверенітет парламенту, який втілює волю громадян і забезпечує репрезентаційну легітимованість держави» [2]; інтеграція відносин незалежних інститутів влади – парламентаризму, уряду, самоуправління, громадянських асоціацій [3]; суспільний договір, в основу якого покладена правова держава, конкурентна економіка [4].

На пострадянському просторі й досі зберігається досить абстрактне розуміння методології побудови сильної держави, що безпосередньо визначається могутністю власної національної ідентичності, її впливом на глобальний світ. На підтвердження цього можна навести вислів П.Б.Струве, який вважає, що сильна держава можлива лише тоді, коли їй «вдається повноцінно реалізувати формулу оптимального поєднання лібералізму у внутрішній політиці із прагненням до могутності у зовнішній... спрямованість держави до зовнішньої великої мети – стати великим – це така сама організуюча сила, якій на індивідуальному рівні відповідає висока мета життя, ідея, якій людина підпорядковує всі свої сили і здібності» [5, с. 269]. Такий підхід свідчить про те, що сильна держава – це держава, яка володіє потужним мобілізаційним потенціалом, що вловлює національну екс-

стенентність і спрямовує її на побудову сильної нації, яка лише здатна самостійно побудувати сильну державу.

При побудові сильної держави в Росії основним критерієм стала підміна її традиційних параметрів параметрами сили, в результаті чого сформувалася «силова держава». Для такої моделі держави є характерною суцільна автономізація інститутів державного управління від інтересів громадян, а також жорстке їх підпорядкування інтересам держави. Це в будь-якому варіанті криє в собі ризики не лише для побудови сильної держави, а й державності загалом, що, зрештою, може призвести спочатку до крайньої апатії громадян, а згодом – і до їх активізації аж до повстання. Прикладом цього слугують такі повстання проти лідерів у Єгипті, Тунісі, Лівії. Ці дві форми однаковою мірою слугують делегітимізації влади, а отже, не забезпечують її потенціалом для побудови сильної держави.

Методологія побудови сильної держави в Україні протягом останніх п'яти років передусім була позбавлена чіткого розуміння кінцевого результату, на який були орієнтовані ідея державного будівництва та ідеологія запровадження системних реформ. У процесі реалізації націоналізаційних, демократичних та централізаційних проектів не вдалося сформувати успішну практику державності, базовану на державній та громадянській самоорганізованості. Виходячи із цього будь-яка заявка на побудову в Україні сильної держави вочевидь матиме вигляд украй заформалізованої, а пошук інструментів її побудови буде нелегітимним.

Аналізуючи сучасну практику розробки методологій побудови сильної держави на пострадянському просторі, можна виявити дві сталі тенденції. Перша стосується посилення *централізації системи державного управління*, що спостерігається майже при кожній зміні політичних еліт, однак це дедалі більше поширює дезорієнтованість та дезінтегрованість суспільства, друга – *посилення консолідації політичних еліт*, але і це не сприяє інтегрованості суспільства. На думку Н.Крізі, це зумовлює потребу в централізації суспільства, яке б «опиралося на сильні посередницькі структури: партії, профспілки, асоціації, громадські організації, здатні забезпечити реалізацію колективного державного управління, а отже, чинити тиск на владу» [6].

Розробляючи методологію побудови сильної держави, необхідно також враховувати історичні особливості утвердження державності. Так, для більшості пострадянських держав характерною є своєрідна періодизація у побудові сильної держави, яку умовно можна розділити на три частини: 1) 1991–1995 рр. – визначення чітких географічних

та геополітичних меж, утвердження державної атрибутики, демократизація політичних процесів (період демократичного романтизму); 1996–2005 рр. – формування та утвердження інститутів державності, централізація влади; 2006–2012 рр. – модернізація інститутів державного управління, перманентне здійснення системних реформ, спрямованих на трансформацію пострадянських інституцій, орієнтація на реалізацію проєктів, які становлять загальнонаціональний інтерес.

У більшості держав пострадянського простору, де тенденції демократизації не дістали належного поширення, в результаті чого авторитарні технології державного управління набули чіткої вираженості, спостерігається своєрідний «стрибок» у методології порушення принципів сильної держави в бік побудови силової держави. Такими основними тенденціями, які характеризують утвердження принципів силової держави, є посилення ролі силових структур у функціонуванні держави та підвищення контролю за суспільством. У цьому контексті особливу увагу варто приділити аналізу утвердження та впливу силових структур як на розвиток системи державного управління, так і на функціонування суспільства загалом. Якщо в межах європейських держав силові структури виконують регулятивно-коригуючу функцію, захищаючи індивідуальні права та свободи громадян, забезпечують утвердження принципів справедливості, реалізацію правосуддя, то на пострадянському просторі діяльність таких структур є принципово відмінною. На думку Ф.Фукуями, тут здебільшого силові структури виконують дві регламентаційні функції: правоохоронну (охороняють право влади на встановлення права володарювати) та каральну (карають суспільних агентів за їх бажання відібрати у влади право володарювати) [7]. У результаті цього «вмонтовані у владну вертикаль силові інститути стають інструментом захисту влади від зовнішнього громадського посягання» [7]. Така модель силової держави спрямована виключно на охорону безпеки влади, залишаючи поза увагою безпеку громадян, обмежуючи водночас рамки їхньої свободи.

Не варто при цьому абсолютизувати американський варіант сильної держави, яка також особливо важливе місце відводить силовим структурам, що мають гарантувати строгість виконання законів, фактично безкомпромісно спонукаючи громадян до їх дотримання. У США на всіх рівнях – федеральному, штатів, місцевому – існують відповідні інституційні структури, які забезпечують дотримання будь-яких регламентацій них

норм – від правил дорожнього руху до ринкових законів.

У більшості держав пострадянського простору, де в основу побудови сильної держави покладена практика побудови силової держави, що базується на посиленні ролі силових структур, взаємодія влади та громадськості набуває жорстко регламентованих форм. Фактично обмеження соціальної активності стає одним із інструментів ефективності реалізації державної політики. Більше того, силові структури перетворюються на контролюючого цензора побудови державності, який самостійно визначає рівні небезпек, виклики нестабільності, шляхи реалізації технологій керованості суспільством та встановлення справедливості.

Аналізуючи різні традиції методологій побудови сильної держави, варто враховувати чітку поляризацію, яка сьогодні існує між західноєвропейською, американською та власне пострадянськими моделями. На підтвердження цього варто навести вислів Ф.Хайєка «державна – це адміністративна машина управління, інструмент, який може мати різну конфігурацію і який можна модифікувати, мінімізувати і навіть «транспортувати» в менш розвинені цивілізаційні країни» [8, с. 77]. Тут фактично йдеться про певний технократичний інструмент управління суспільством, але який не лише декларативно, а реально не враховує цих інтересів, здійснюючи «тотальне адміністративне втручання» у всі без винятку сфери життєдіяльності людини. Відомий американський дослідник Ф.Фукуяма, аналізуючи технологію побудови американської моделі сильної держави, виходив з ідеї «розсосередження влади на місцях, її децентралізації, що тим самим послаблює силу її адміністративного впливу, але саме це і робить державу сильною» [7, с. 218]. Інакше кажучи, тут головним критерієм сильної держави виступає набір соціально-політичних функцій та цілей, які вона реалізує, а тому сильна держава розглядається крізь призму її слабкості не лише в державно-інституціональному аспекті, а і як інструмент тиску на суспільне життя.

У контексті аналізу американської моделі побудови сильної держави варто враховувати підхід А. де Токвілля, який фактично вказав на безмежний потенціал впливу суспільства на державу. Саме цей вплив являє собою характерну особливість американської моделі побудови сильної держави. Це підтверджується тим, що «суспільство у США діє саме по собі і на самого себе, не потребуючи жодної зовнішньої влади, можна сказати, що народ сам управляє країною, оскільки права, надані урядом,

є незначними і досить обмеженими... Народ панує у світі американської політики, наче Господь Бог у Всесвіті» [9, с. 63]. У такому контексті суспільство вище від держави, воно існує як своєрідний «Левіафан» Гоббса, який прагне постійної ізоляції від держави, а при цьому робить все для того, щоб обмежити потенціал її впливу. Така політична та державно-управлінська апатичність суспільства в певні історичні періоди розвитку США породжувала фрагментарність та дисперсію влади, що призводило навіть до послаблення авторитету держави у світі. Більше того, на думку Ф.Фукуями, «американські державні та суспільні інститути були задумані для послаблення держави чи навіть обмеження потенціалу державної влади» [7, с. 174]. Саме такий контекст побудови сильної держави у США свідчить про її посилення через розвиток інституційного потенціалу громадянського суспільства.

Важливим інструментом побудови сильної держави є розроблення своєрідної «позитивної матриці», яка перешкоджала б її послабленню. Виходячи із цього більшість дослідників сьогодні наголошує на абсолюті свободи, який можливий лише завдяки обмеженому впливу держави. Це вказує на високий рівень саморганізації суспільства, здатного виробити відповідну «позитивну матрицю», яка б обмежила тиск держави на суспільство, але зберігала при цьому її функціоналізм з бюрократично-ієрархічною вертикаллю. Технократична доцільність такої матриці визначається ефективністю діалектичного запровадження двох механізмів побудови сильної держави, серед яких її обмеження – дія у чітко визначених правових стандартах та посилення за рахунок створення ефективної державно-управлінської вертикалі. У такий спосіб це ставить питання про розроблення нових принципів контролю з боку держави, оскільки сильною вважається не та держава, «яка все контролює, а та, яка за рахунок мінімального контролю досягає максимального результату» [10, с. 24]. Для того щоб запрацювала така матриця, має бути сильним громадянське суспільство, але все одно весь функціональний арсенал сильної держави воно на себе перебрало не в змозі. Сильне громадянське суспільство має працювати на сильну державу, аби та гарантувала національний суверенітет, ефективно реалізовувала зовнішню політику, оберігала кордони, укріплювала оборону держави і т.ін.

На нашу думку, в основу такої «позитивної матриці» має бути покладено «ефективну модель демократичного управління»¹, яка б включала висо-

кий професіоналізм політичних еліт, реалізацію адекватних історичному розвитку стратегічних ідей у сфері державного будівництва та управління, демократичну легітимізацію державно-управлінських інститутів. З огляду на це сильна держава стає можливою лише завдяки ефективності діяльності її державно-управлінського апарату, стратегічною функцією якого має стати забезпечення суспільного порядку, базованого на дотриманні договору між державою та громадянами. У такий спосіб «позитивна матриця» сильної держави має гарантувати трансцендентну єдність у реалізації власних інтересів та їх синхронізації із правовою свідомістю громадянського суспільства.

Отже, «позитивна матриця» побудови сильної держави регламентується стандартами ефективності державно-управлінської вертикалі із сервісними функціями. Здебільшого йдеться про те, що сильна держава це – інституціональна структура з ефективного надання публічних послуг населенню. З огляду на це «позитивна матриця» має «працювати» на сервісну ідею розвитку державно-управлінської системи шляхом ефективної ідентифікації, моделювання гарантування й реалізації потреб та інтересів громадськості. Такий сервісний принцип публічно-правової взаємодії державно-управлінських структур з громадянським суспільством має сприяти модернізації системи державного управління. Однак його запровадження, ймовірно, може крити в собі відповідні ризики, а саме ефективність такої взаємодії досить часто пов'язується із централізацією управлінських процесів у державі та значним розширенням апарату та його владних повноважень, що може призводити до послаблення потенціалу держави через делегітимізацію та деінституціоналізацію її політики. Тому надзвичайно важливим питанням для розвитку сучасних держав є вироблення пускових механізмів, які б стали динамічною силою, що зумовила б появу нових факторів розвитку держави, здатних актуалізувати її новітню роль у постмодернізаційному періоді.

За таких умов «позитивна матриця» побудови сильної держави має стати своєрідною умовою для утвердження «сильної демократичної державності», яка б гарантувала синтез інтересів держави та суспільства в процесі їх взаємної адаптації. «Сильна демократична державність», являючи собою симбіоз взаємодії держави, особистості та громадянина на паритетних принципах, сприятиме утвердженню моделі сильної держави в її інституціональному розумінні.

¹ Модель, запропонована Ф.Фукуямою у праці «Сильна держава» [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснений аналіз методології побудови сильної держави в контексті пострадянського та європейського досвіду дав змогу розробити чіткі критерії і параметри розуміння її функціонального змісту в межах відповідних національних традицій. На підставі цього охарактеризовано відповідні аспекти, які слугують посиленню ролі та ресурсного потенціалу побудови сильної держави, розмежовано зміст понять «ефективна держава», «сильна держава», «сервісна держава», показано відмінність між силь-

ною і силовою державою, ідентифіковано сталі тенденції побудови сильної держави та історичні особливості утвердження державності на пострадянському просторі, розроблено концепцію «позитивної матриці» побудови сильної держави, базовану на ефективній моделі демократичного управління. Детальний аналіз основних параметрів і критеріїв реалізації «позитивної матриці» при побудові сильної держави є одним із перспективних напрямів для подальшого розроблення цієї проблематики в межах вітчизняної науки державного управління.

Список використаних джерел

1. Crozier M. Etat moderne, Etat modeste? Strategie pour un autre changement [Електронний ресурс] / M. Crozier. – P., 2012. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books/about/Etat_modeste_Etat_moderne.html?id=uPJ3rB2-PGgC&redir_esc=y
2. Atkinson M. M. Strong States and Weak States / M. M. Atkinson, W. D. Cobman // British Journal of Political Science. – 2011. – Vol. 19.
3. Петров М. П. Сильное государство и активная личность как потребность времени / М. П. Петров // Правовая политика и правовая жизнь. – 2010. – № 3. – С. 190–213.
4. Затонский В. А. Эффективная государственность / В. А. Затонский ; под ред. А. В. Малько. – М. : Юрист, 2011. – С. 84.
5. Струве П. Б. Отрывки о государстве / П. Б. Струве // Опыт русского либерализма. Антология. – М., 2011. – 497 с.
6. Kriesi H. Les democracies occidentales [Електронний ресурс] / H. Kriesi. – P., 2011. – Режим доступу : <http://nemcee.files.wordpress.com/2011/12/2007-martin-comment-analyser-les-changements-dans-les-systc3a8mes-partisans1.pdf>
7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке : [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – М. : АСТ : АСТ Москва: хранитель, 2006. – 220 с.
8. Хайек Ф. Общество свободных. Сдерживание власти и развенчание политики / Ф. Хайек // Открытая политика. – М., 2011. – 418 с.
9. Токвилль А. де. Демократия в Америке / А. де Токвилль. – М., 2012. – 457 с.
10. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени / Б. Н. Топорнин // Вopr. философии. – 2011. – № 7. – С. 20–37.

References

1. Crozier M. Etat moderne, Etat modeste? Strategie pour un autre changement. P., 2012. Ресурс доступу: http://books.google.com.ua/books/about/Etat_modeste_Etat_moderne.html?id=uPJ3rB2-PGgC&redir_esc=y
2. Atkinson M.M. Cobman W.D. Strong States and Weak States // British Journal of Political Science, 2011, vol. 19
3. Petrov M.P. Syl'noe hosudarstvo y aktyvnaya lychnost' kak potrebnost' vremeny // Pravovaya polytyka y pravovaya zhyzn'. – 2010. – #3. – S. 190–213. [Petrov M.P Strong state and an active person as time requirement // Legal policy and legal life. – 2010. – # 3. – S. 190 - 213].
4. Zatonsky V.A. Effektivnaya hosudarstvennost' / Pod red. A.V. Mal'ko. M.: Yuryst, 2011. S. 84. [Zatonskii V.A.The efficiency of public/ Ed. AV Malko. M. Lawyer, 2011. – С. 84].
5. 'Struve P.B. Otryvky o hosudarstve // Opyt russkoho lyberalizma. Antolohyya. M. 2011. – 497 s. [Struve P.B. Snippets of the state // The experience of Russian liberalism. Anthology. M. 2011. - 497 p.].
6. Kriesi H. Les democracies occidentales. P, 2011. Ресурс доступу: <http://nemcee.files.wordpress.com/2011/12/2007-martin-comment-analyser-les-changements-dans-les-systc3a8mes-partisans1>.
7. Fukuyama, F. Syl'noe hosudarstvo: Upravlenye y myrovoy poryadok v XXI veke: [per. s anhl.] / Frэнсыс Fukuyama. – M: ACT: ACT MOSKVA: KhRANYTEL', 2006. – 220 s. [Fukuyama, F. The strong state: Governance and World Order in the XXI century: [In. from English.] / Francis Fukuyama. – M: ACT: ACT MOSCOW: CUSTODIAN, 2006.-220 with.]
8. Khayek F. Obshchestvo svobodnykh. Sderzhyvanye vlasty y razvenchanye polytyky // Otkrytaya polytyka. M., 2011. – 418 s. [Hayek F. Society Singles. Containment of power and dethroning politicians // Public Policy. M., 2011. – 418.]
9. Tokvyl' A. de. Demokratyya v Ameryke. M., 2012. – 457 s. [Тocqueville A. de. Democracy in America. M., 2012. – 457 p.].
10. Topornyn B.N. Syl'noe hosudarstvo - ob'ektyvnaya potrebnost' vremeny // Voprсы fylosofyy. – 2011. – #7. – S. 20-37. [Topornin B.N The strong state - objective need for time // Problems of Philosophy. - 2011. – # 7. – S. 20-37].